

Bereket Kavramı ve Mübârek Mekân Örneği Mescid-i Aksâ ve Çevresi*

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 29 Ağustos 2024 Kabul Tarihi: 13 Aralık 2024

✉ **Mustafa Karabacak**

Doç. Dr./ Assoc. Prof.

Selçuk Üniversitesi / Selcuk University

İlahiyat Fakültesi / Faculty of Theology

<https://ror.org/045hgzm75>

<https://orcid.org/0000-0002-8190-3513>

mustafa.karabacak@selcuk.edu.tr

Öz

Hz. Peygamber'in bir hadisinde geçtiğine göre ibadet amacıyla yolculuk ancak üç mescit için yapılır. Bu mescitler; Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebî ve Mescid-i Aksâ'dır. Mescid-i Harâm ve Mescid-i Nebî Müslümanlarca; Mescid-i Aksâ ise üç ilâhî din tarafından kendisine kutsallık atfedilen mekânlardandır. Mescid-i Aksâ ve çevresinin mübârek kılındığı Kur'an'da İsrâ Sûresi 1. âyetinde beyan edilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in Mescid-i Aksâ'da ibadet etmenin fazileti ve burayı ziyaret etmekle ilgili tavsiyeleri vardır. Makalede bereket kavramının mahiyeti ve Mescid-i Aksâ ve çevresinin mübârek kılınmasından ne anlaşılması gerektiği ve bunun sınırları üzerinde durulmuştur. Çalışmada nitel araştırma tekniklerinden doküman tarama tekniği kullanılmıştır. Mescid-i Aksâ ve çevresi için hem maddî hem de manevî bereket söz konusudur. Fakat Mescid-i Aksâ ve çevresi için manevî bereket daha önedir. Zira burası birçok peygamberin gönderildiği, mücadele verdiği, kutsal kitapların indiği yerdir. Hz. Peygamber'in Mescid-i Aksâ'nın ziyaret edilmesiyle ve oraya hediyeler gönderilmesiyle ilgili hadislerini Kudüs'ün ve Mescid-i Aksâ'nın Müslümanlarca önemsenmesi ve dikkatlerini oraya çekmek şeklinde anlaşılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Hadis, Mescid-i Aksâ, Kudüs, Bereket, Mübârek.

* Bu makale CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Concept of Barakah and the Example of a Blessed Place Masjid al-Aqsa and Its Surroundings*

Research Article

Received: 29 August 2024 Accepted: 13 December 2024

Abstract

According to a hadith of the Prophet, journeys undertaken specifically for worship should only be made to three masjids: Masjid al-Haram, Masjid al-Nabi, and Masjid al-Aqsa. Masjid al-Haram and Masjid al-Nabi are revered by Muslims as central sites of worship, while Masjid al-Aqsa is considered a place of sanctity in all three Abrahamic faiths. The first verse of Surah al-Isra in the Qur'an affirms that Masjid al-Aqsa and its surrounding area are divinely blessed. The Prophet Muhammad offered guidance on the virtues of worshiping in Masjid al-Aqsa and encouraged visits to this sacred site. This article examines the concept of barakah, exploring the meaning of the blessing associated with Masjid al-Aqsa and its surroundings, as well as the boundaries of this sanctity. This study employs document analysis, a qualitative research technique, to gather and interpret data. Masjid al-Aqsa and its surroundings are endowed with both material and spiritual barakah. Nevertheless, the spiritual barakah associated with Masjid al-Aqsa and its surroundings holds greater significance. These sites are significant as they are the locations where numerous prophets were sent, where they faced challenges, and where holy books were revealed. The hadiths of the Prophet regarding visits to Masjid al-Aqsa and the practice of sending gifts to the site underscore the significance that Muslims attach to al-Quds and Masjid al-Aqsa, highlighting the need for focused attention on this sacred location.

Keywords: The Qur'an, Hadith, Masjid al-Aqsa, al-Quds, Barakah, Blessed.

---

* This article is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Summary

Just as Allah the Almighty created human beings in the most beautiful form, He also fashioned the Earth to be a suitable habitat for their existence. Throughout history, Allah the Almighty has periodically sent prophets to guide people who have forgotten their Creator in their daily lives. Just as Allah prioritized the prophets He sent above others, the locations inhabited by these prophets and their followers are likewise regarded with greater significance than other places. Although this superiority is articulated through various concepts, it is primarily conveyed through the term ‘barakah’ and its derivatives. The term ‘barakah’ and its derivatives are concepts frequently employed in both the Qur’an and the hadiths. It is primarily used to signify that something is both valuable and esteemed. An examination of the verses reveals that the root ‘b-r-k’ and its derivatives are used to describe various entities, including Masjid al-Aqsa, Mount Sinai (Tur Sinai), the Qur’an, certain prophets, rainwater, the olive tree, the night, and specific pieces of land.

The Qur’an categorizes what is deemed blessed or fruitful into three groups: first, those entities that possess a close relationship with the blessings of Allah and revelation, including Allah Himself, the Qur’an, the Prophet, and the Ka’bah; second, elements that foster love and unity among individuals in social interactions, such as greetings; and third, material components like water, soil, and olive oil. While the concept of barakah applies to humans and other living beings, it is crucial to contextualize it primarily in relation to human experience. The aforementioned concept is utilized in the Qur’an and hadiths to denote the superiority of certain individuals, specific animals, and particular times or places over others. Although the meaning and scope of this term are broad, its predominant connotation is that of increase and continuity. This increase can manifest in both material and spiritual forms. It is also employed in the Qur’an in a manner that supports this interpretation. In this context, the barakah of rain represents a material form of abundance, while the barakah of revelation is understood in a spiritual sense. However, when the term ‘barakah’ is applied to a place, it signifies both material and spiritual richness. The designation of certain places as ‘blessed’ can vary significantly based on individual beliefs.

According to a hadith of the Prophet, travel for the purpose of worship is permissible only to three masjids. These are Masjid al-Haram, Masjid

al-Nabi and Masjid al-Aqsa. Muslims regard Masjid al-Haram and Masjid al-Nabi as sacred sites, while Masjid al-Aqsa is recognized as a place of sanctity by all three Abrahamic faiths, including Islam. However, claims from various cultures and belief systems have occasionally emerged, asserting that Muslims lack religious, political, and cultural ties to Masjid al-Aqsa, leading to numerous studies conducted in this area. In fact, this site is the first qibla for Muslims and the place where the Prophet Muhammad was taken during the Isra and Mi'raj. The first verse of Surah al-Isra in the Qur'an states that Masjid al-Aqsa and its surroundings are blessed: "Glory be to the One Who took His servant Muḥammad by night from the Sacred Mosque to the Farthest Mosque whose surroundings We have blessed, so that We may show him some of Our signs. Indeed, He alone is the All-Hearing, All-Seeing." The Prophet Muhammad also provided guidance on the virtues of worshiping in Masjid al-Aqsa and visiting this sacred site.

This article explores the concept of barakah, examining the nature of the blessing associated with Masjid al-Aqsa and its surroundings, as well as the boundaries of this sanctity. The study utilized document analysis, a qualitative research technique. The places described as blessed in the Qur'anic verses and hadiths include Masjid al-Aqsa and al-Quds as central sites, along with parts of the lands of Mount Sinai, Damascus, Palestine, and Jordan. However, the exact boundaries of these places are not explicitly defined. Masjid al-Aqsa and its surroundings, described as blessed, possess both material and spiritual barakah. However, spiritual barakah holds greater significance for Masjid al-Aqsa and its surroundings. Continuity is essential in spiritual barakah. If a place is made blessed, it is blessed forever. Even with periodic changes in governance, this blessed place retains its barakah. Al-Quds, and specifically Masjid al-Aqsa, serves as the most vivid example of this continuity. These are the places where many prophets were sent, where they faced trials, and where holy books were revealed. The hadiths of the Prophet regarding visits to Masjid al-Aqsa and the practice of sending gifts to the site underscore the significance that Muslims attribute to Jerusalem and Masjid al-Aqsa, emphasizing the need for their focus on this sacred location.

Giriş

“Bereket” kavramı ve türevleri Kur’an ve hadislerde sık kullanılan kavramlardır. Ağırlıklı olarak bir şeyin değerli ve kıymetli olduğunu belirtmek üzere kullanılmaktadır. Bu kavram insan ve diğer canlılar için kullanılmakla birlikte insan merkezli kullanımı esastır. Mezkûr kavram Kur’an ve hadislerde belirli şahıslar, bazı hayvanlar, bazı zaman veya mekânların diğerlerinden üstünlüğünü ifade etmek üzere kullanılmaktadır.

Bereketli olduğu belirtilen başta Mekke ve Kudüs gibi şehirler ilâhî vahyin inip, peygamberlerin orada gönderilmeleri ve yaşamaları sebebiyledir. Bu meyanda Kudüs’teki Mescid-i Aksâ ve çevresi de bereketli kılınan yerlerden biridir. Zira Allah Teâlâ söz konusu mekânla ilgili şöyle buyurmaktadır: “*Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed’i) bir gece Mescid-i Harâm’dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksâ’ya götüren Allah, her türlü noksan sıfatlardan münezzehtir. Şüphesiz ki, her şeyi hakkıyla işiten, hakkıyla gören O’dur.*”¹

Bu çalışmada “bereket” kavramı ve bereketli kılınan mekân örneği olarak Mescid-i Aksâ ve çevresinin mübârek kılınması meselesi incelenecektir. Kudüs ve Mescid-i Aksâ, tarihi önemi itibarıyla yüzyıllardır insanlığın gündeminde olup bu sebeple konu hakkında çok farklı çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalardan biri Abdullah Merhûl es-Sevâlime tarafından yapılan *el-Bereke fi’r-rızkı ve’l-esbâbi’l-câlibeti lehâ fi dav’i’l-Kitâbi ve’s-Sünne* adlı eserdir.² Eser isminden de anlaşılacağı gibi bereket kavramını açıkladıktan sonra bereketi celbeden sebepler üzerinde durmaktadır. Bu alanda konuyla bağlantılı diyebileceğimiz iki çalışma daha söz konusudur. Bu çalışmalardan biri *Hadislerde Bereket*,³ diğeri ise *Kur’an’da Bereket Kavramı’dır*.⁴ Her iki çalışmada da bereket kavramı açıklandıktan sonra Mescid-i Aksâ ve çevresinin bereketli olması ile ilgili sınırlı bilgi verilmiştir. Yapılan çalışmalarda bereket kavramı, Mescid-i Aksâ ve çevresinin bereketli kılınması konusunu işleyen müstakil bir

¹ *Kur’an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, çev. Hayrettin Karaman v.dğr. (Ankara: TDV Yayınları, 1993), el-İsrâ 17/1.

² Abdullah Merhûl es-Sevâlime, *el-Bereke fi’r-rızkı ve’l-esbâbi’l-câlibeti lehâ fi dav’i’l-Kitâbi ve’s-Sünne* (Medine: Câmîiatü’l-İslâmiyye, ts.).

³ Mustafa Karabacak, *Hadislerde Bereket* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2016).

⁴ Mehmet Sami Yıldız, *Kur’an’da Bereket Kavramı* (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2023).

çalışmaya rastlanılamamıştır. Makalede konu ile ilgili benzer çalışmalardan da müstağni kalmadan bereket kavramı ve Mescid-i Aksâ'nın bereketli kılınması konusu işlenecektir. Bu meyanda makale bereket kavramı ve Mescid-i Aksâ'nın bereketli kılınması hususunu ele alan özgün bir çalışma olma iddiasını taşımaktadır. Söz konusu makalede çok kapsamlı bir kavram olan bereket kavramının tanımları verildikten sonra Mescid-i Aksâ ve çevresinin bereketli kılınmasının mahiyeti incelenecektir.

1. Bereket Kavramı ve Mahiyeti

“B-r-k/برك” bir şeyde ilâhî hayrın sübut bulması,⁵ artma ve ziyâde;⁶ aynı kökten gelen “tebrîk” bereket duasında bulunmak;⁷ “mübârek” ise hayrı çok demektir.⁸ Yine mübârek kelimesinde “bereketli kılınan, kendisinde bereketin, ilâhî hayırların, kutsî değerlerin devamlı bulunduğu şey” anlamı da vardır.⁹ Kur'an'da sekiz yerde müzekker, dört yerde müennes formunda geçen “mübârek” kelimesi¹⁰ bereketi ve kutsallığı bünyesinde taşımaktadır.

Bereket kelimesinin mastarı “bürûk”ün temel anlamı “devenin bir yerde çöküp durması, beklemesi”dir.¹¹ Hayvanın yere yığılmış bir görünüm oluşturması, bulunduğu yerde sebat etmesi, yerden kazılıp da gideri olmayan biriken suya “el-birketü”;¹² suyun üzerinde sabit bir şekilde durmasından dolayı bir su kuşuna “el-bürketü” diye isimlendirilmesi¹³

⁵ Ebû Abdurrahmân el-Ĥalîl b. Aĥmed el-Ferâhîdî el-Ĥalîl b. Aĥmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Mehdi el-Maĥzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâî (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 5/368; Ebû'l-Kâsım el-Huseyn b. Muĥammed er-Râġib el-İşfahânî, *el-Mufredât fî garibi'l-Kur'ân*, thk. Şafvân 'Adnân ed-Dâvûdî (Dimaşk; Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye, 1412), “brk”, 119; Ebû'l-Faĥl Muĥammed b. Mukerrem İbn Manzûr, *Lisân'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Şâdir, 1414/1993), 10/395.

⁶ Ĥalîl b. Aĥmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, 5/368; Ebû's-Sa'âdât el-Mubârek b. Muĥammed el-Cezerî İbnü'l-Eşîr, *en-Nihâye fî garibi'l-hadîş ve'l-eşer*, thk. Tâhir Aĥmed ez-Zâvî - Maĥmûd Muĥammed eĥ-Ĥanâhî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmîyye, 1399/1979), 1/120; İbn Manzûr, *Lisân'l-'Arab*, 10/395.

⁷ Ebû Naşr İsmail b. Ĥammâd el-Cevherî el-Fârâbî Ebû Naşr el-Cevherî, *Tâcu'l-luġa ve şihâhu'l-'Arabiyye*, thk. Aĥmed 'Abdulġafûr 'Atĥâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987), 4/1575; İbnü'l-Eşîr, *en-Nihâye fî garibi'l-hadîş ve'l-eşer*, 3/50; İbn Manzûr, *Lisân'l-'Arab*, 10/395.

⁸ Râġib el-İşfahânî, *el-Mufredât fî garibi'l-Kur'ân*, 119; İbn Manzûr, *Lisân'l-'Arab*, 10/396.

⁹ Ebû'l-Kâsım es-Seyyid Aĥmed Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi el-Okyanûsu'l-Basît fî'l-Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît* (İstanbul: Cemal Efendi Matbaası, 1305), 3/1044-1045.

¹⁰ Bk. Müzekker formda geçenler Al-i İmrân 3/96; el-En'am 6/92, 155; Meryem 19/31; el-Enbiya 21/50; el-Mü'minûn 23/9; Sâd 38/29; Kâf 50/9; Müennes formda geçenler Nûr 24/35, 61; el-Kasas 28/30; en-Duhân 44/3.

¹¹ Ebû Naşr el-Cevherî, *Tâcu'l-luġa ve şihâhu'l-'Arabiyye*, 4/1574; İbn Manzûr, *Lisân'l-'Arab*, 10/397.

¹² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 10/399.

¹³ Ebû Naşr el-Cevherî, *es-Sihah*, 4/1575.

mezkûr mastarın sabit ve toplu bir görüntü anlamı içermesinden dolayıdır. Bu durumda “bereket” kelimesinde toplu görüntü vermek ve bunda sebat anlamı vardır. Bu anlamına bağlı olarak iyi ve hoş karşılanan bir şeyin sürekliliğine “bereket” denilmiştir.

“Brk” fiilinden türeyen “tebâreke” ve “tebârekallah” şeklindeki kullanımlar “teâlâ” gibi “tefâ’ül” babından mazi fiildir. Allah’tan başkası için kullanılmaz¹⁴ ve “Allah mukaddestir yani temizdir” anlamındadır. Dolayısıyla “tebâreke” bütün hayırların Allah’tan geldiğini ifade emektedir.¹⁵ Allah Teâlâ, Kur’an’da kendisinin âlemlerin Rabbi,¹⁶ yaratanların en güzeli,¹⁷ azamet ve kerem sahibi,¹⁸ göklerin, yerin ve ikisi arasındaki her şeyin yegâne hükümdârı¹⁹ gibi kendisinin yüceliğine dikkat çekmek için toplam dokuz²⁰ yerde “tebâreke” ifadesini kullanır. “Tebâreke” kelimesi ile ilgili Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942) şöyle demektedir: “Bereket kelimesinden türemiş ‘tebâreke’; ‘teâlâ’ gibi ‘tefâ’ül’ babından mâzî fiildir. Tasrif olunmaz ve Allah Teâlâ’dan başkasına nispet edilmez. Söz konusu kelimenin türetilmesinde ‘bereket’ maddelerinin bu mânâsı ile sarîh bir ilişkisi vardır. Kelimenin ‘tefâ’ül’ babından olması da bu anlamın mübalağa ile kendisinden meydana geldiğini ifade eder. ‘Bereket’ ise bir şeyde ilâhî hayrın sürekli ve kararlı olması demektir ki ‘suyun havuzda birikip yükselerek durması’ mânâsından alınmıştır. Dolayısıyla ilâhî hayrın bulunduğu şeye ‘mübârek’ denilir. İlâhî hayır, dar bir kalıba sokulup sayılamayacak ve hislerle bilinmeyecek bir şekilde meydana geldiğinden, kendisinde havâss-ı hamse ile bilinmeyen bir ziyâdelik tespit edilen şeye de ‘mübârek’ denilir. Şu hâlde ‘tebâreke’ kelimesi, mübâreklik; bizzat kendisinden zuhur etmek üzere mübâreklik de büyük bir yükseklik ile kararlılık ifade eder. Dolayısıyla Allah Teâlâ hakkında mübârekliğin sonradan olma veya değişim şüphelerinden irak bir şekilde tefekkür edilmesi gerekir.”²¹

“Brk” kökünden türeyen kelimeler, anlamları ve kullanım alanları çok fazla olması nedeniyle bu kadarla iktifa etme zorunluğu söz konusudur. Zira mezkûr kelime ve türevleri bir makale boyutunu aşacak durumdadır. Kavramla ilgili yapılan bir çalışmada “brk” ve türevlerinin genel olarak,

¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 10/396.

¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 10/396.

¹⁶ el-A'râf 7/54.

¹⁷ el-Mü'minûn 23/14.

¹⁸ er-Rahmân 55/78.

¹⁹ ez-Zuhrûf, 43/85; el-Mülk, 67/1.

²⁰ el-A'râf 7/54; el-Mü'minûn 23/14; el-Furkân 25/1, 10, 61; el-Mü'min 40/64; ez-Zuhrûf 43/85; er-Rahman 55/78; el-Mülk 67/1.

²¹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021), 6/46-47.

şu anlamlardan birini veya birkaçını birlikte ifade etmek için kullanıldığı anlaşılmaktadır: “Sübût, çökme, süreklilik ve devam, artma ve büyüme, kolaylık ve yumuşaklık, mutluluk, sağlamlık, bir şeyin öne çıkan yönü ve şeref, bir grubun ileri gelenleri, hayır ve bolluk.”²² Bereket kelimesinin bu anlamlarından dikkat çeken hususlardan biri kelimenin emniyet anlamının olmamasıdır. Bu meyanda Mescid-i Aksâ ve çevresinin bereketli kılınması ile ilgili İsrâ Sûresi 1. âyette ve başka âyetlerde burası için emniyet/güvenli kelimesinin kullanılmamasıdır. Oysa Allah Teâlâ, Mescid-i Harâm’ın hem bereketli²³ hem de İbrahim’in (a.s.) duasına²⁴ icâbet ederek emniyetli kılındığını belirtmektedir.²⁵ Başka bir âyette Mescid-i Harâm’ın bulunduğu şehrin de emniyetli kılındığı haber verilmektedir.²⁶

Bereket kelimesi ve türevlerinin anlamlarında öne çıkan ziyâde/artış ve sürekliliktir. Bu artışın maddî ve mânevî boyutları söz konusudur. Mânevî boyuttaki artış çoğu kere hissedilemez. Râgıb el-İsfahânî (ö. 502/1108) bereket kavramındaki çoğu defa hissedilemeyen artışı şöyle ifade etmektedir: “İlâhî hayırlar, duyu organlarımız tarafından idrak edemeyeceğimiz, sınırlanırılmayan ve hesaplanamayan bir boyuttan geldiği için onlardan duyu organlarımız tarafından hissedilemeyen her bir artışa ‘mübarektir ve onda bereket vardır’ denilir.”²⁷

Bereket kelimesinde çoğu defa hissedilemeyen ve hesaplanamayan artışın yanında maddî anlamda da artış söz konusudur. Maddî artış çoğu defa arzu edilir ve rahatlıkla görülür ve hissedilir. Bu durumda söz konusu kavramda hem maddî hem de huzur, mutluluk gibi mânevî anlamlar da vardır. Şayet bereket kavram ile kastedilen maddî ise, mevcûdiyetsini sürdürmek yani tükenmemek anlamında bolluk; mânevî ise, saadet ve mutluluktur.²⁸ Ferrâ (ö. 207/822) bereket’in manasının “saadet” olduğunu söylemektedir. O, bunun nedenini açıklarken, “*Ey hâne halkı, Allah’ın rahmet ve bereketleri sizin üzerinizdedir.*”²⁹ âyetindeki “bereket” lafzının “saadet” anlamında olduğunu, peygamberlerde olduğu gibi Allah Teâlâ kimi mutlu ederse, onun, devamlı saadeti/mutluluğu elde etmiş olacağını belirtir. Bu tanımlardan hareketle “brk” fiilinde toplu olmak ve bunda sebat etmek; ziyâde ve saadet anlamları vardır.

²² Yıldız, *Kur’ân’da Bereket Kavramı*, 33.

²³ Âl-i İmrân 3/96.

²⁴ İbrahim 14/35.

²⁵ Âl-i İmrân 3/97.

²⁶ el-Beled 90/1; et-Tîn 95/3.

²⁷ Râgıb el-İsfahânî, *el-Mufredât fî garîbi'l-Kur’ân*, 119-120.

²⁸ Günay Tümer, “Bereket”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/487.

²⁹ Hûd 11/73.

2. Kur'an'da Bereket

Kur'an'da "brk" kökünden türemiş kelimeler sekiz isim, yedi fiil, on beş değişik formlarda olmak üzere otuz iki yerde kullanılmaktadır.³⁰ Bunlar, *bâreke*, *bûrike*, *tebâreke*, *berekât* ve *mübârek/mübâreke* kelimeleri ve kalıplarıdır. Yapılan bir araştırmaya göre ise Kur'an'da bereketle yakın anlamlı olarak "hayır, rahmet, kuds, saadet, rızık, feyz, ziyâde, bekâ, devamlılık, fazl, riba/irba, zekât, kesret, se'a, ni'met, hasene/ihsan bast, afv, serrâ, mudâafe, rağed, derr, yümn, imdâd; bereketin zıddı olarak da naks, killet, mahk, kabz, be's, hüsrân, darrâ, kadr" kelimeleri tespit edilmiştir.³¹

Kur'an, şükredenlerin nimetinin artacağını zikrederken "bereket" kelimesi yerine "ziyâde" kelimesini kullanmaktadır.³² Her iki kelimedede de bir artış söz konusudur ancak "ziyâde" kelimesi daha çok maddî artışı ifade etmek için kullanılır. Ayrıca Râgıb el-İsfahânî'nin belirttiği gibi³³ "ziyâde" kelimesinde hem medih³⁴ hem de insanın ve hayvanın parmak sayısındaki artış gibi zem ve ayrıca kerih³⁵ söz konusudur. Bundan dolayı sadece iyi şeylere şükretmek gerekir ki Allah şükrettiğimiz cinsten daha dünyadayken artışlar yapsın. Diğer bir tabirle bereket adeta Allah'a kulluk edenler için dünyada verilen peşin bir ödüldür.³⁶ Bu meyanda bereketin hepsi hayır iken her ziyâde hayır olmayabilir.

Genel olarak âyetlere bakıldığında "brk" kelimesi ve türevlerinin Mescid-i Aksâ, Tûr-i Sîna, Kur'an, bazı peygamberler, gökten inen su, zeytin ağacı, gece, toprak parçası gibi yani daha çok yaratıklar için kullanıldığı görülmektedir. Böylece Kur'an'ın bereket addettiklerini üç grupta toplamak mümkündür: "Kur'an'ın bereketli addettiği şeyler Allah,³⁷ Kur'an,³⁸ peygamber³⁹ ve Kâbe⁴⁰ gibi Allah'ın ve vahyin feyziyle sıkı ilişkisi olanlar; selâm verme⁴¹ gibi toplumsal iletişimde insanların birbirlerine olan

³⁰ Mutlu Türkmen, *Kur'an-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddeste 'Brk' 'Sbh' ve 'Kds' Köklerinin Semantik İncelemesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 191.

³¹ Rovshan Aliyev, *Kur'an'da Bereket Kavramı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi) 2008), 7- 29.

³² İbrahim 14/7.

³³ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 386.

³⁴ Yûnus 10/26. Ayrıca bk. el-Bakara 2/247; Meryem 19/76.

³⁵ en-Nahl 16/88. Ayrıca bk. el-Bakara 2/10; Fâtır 35/42; Hûd 11/63.

³⁶ Hikmet Koçyiğit, "Kur'ân Açısından Bereket Kavramının Değerlendirilmesi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (Haziran 2012), 150.

³⁷ el-A'râf 7/54; el-Mu'minûn 23/14; el-Furkân 25/1, 10, 61; el-Mü'min 40/64; er-Rahmân 55/78; el-Mülk 67/1; ez-Zühurf 43/85.

³⁸ el-En'âm 6/155; el-Enbiyâ 21/50; Sâd 38/29.

³⁹ Meryem 19/31.

⁴⁰ Al-i İmrân 3/96.

⁴¹ Nûr 24/61.

sevgisini pekiştiren ve onları birbiriyle kaynaştıran unsurlar ya da su,⁴² toprak⁴³ ve zeytinyağı⁴⁴ gibi maddî unsurlardır.⁴⁵

3. Bereket Çeşitleri

Bereket kelimesinin anlamından hareketle kavram için maddî ve mânevî veya dünyevî ve dinî⁴⁶ bereketten bahsetmek mümkündür. Bu meyanda Allah Teâlâ'nın yağmur vesilesiyle yeryüzüne bereket indirmesi maddî; vahiy ve peygamberler göndermesinde ise mânevî bereket söz konusudur. “*Mescid-i Aksâ ve etrafını mübârek kıldık*”⁴⁷ gibi âyetlerde hem maddî hem de mânevî bereket söz konusudur.

3.1. Maddî Anlamda Bereket

Kur'an'da bazı âyetlerde geçen “bereket” kelimesi ve türevleri maddî anlamda bereket olarak yorumlanabilmektedir. Bu meyanda kendisine inananlarla birlikte Hz. Nuh, gemiye binince bereketli bir yere inmesi için Allah'a şöyle dua etti: “*Ey Rabbim! Beni bereketli bir yere kondur. Sen konuk edenlerin en hayırlısıdır.*”⁴⁸ Tufandan sonra gemi Cûdî Dağı'nda karaya oturduğu zaman yeryüzü inkârcılardan temizlenmiş; sular da çekilmeye başladığı için artık gemidekilerin yeryüzüne inme zamanı gelmişti. Bunun üzerine “*Ona denildi ki: “Ey Nuh! Sana ve seninle beraber olan ümmetlere bizden esenlik ve bereketlerle (gemiden) in! Kendilerini (dünyada) faydalandıracağımız, sonra da bizden kendilerine elem verici bir azabın dokunacağı ümmetler de olacaktır.*”⁴⁹ Allah Teâlâ, Hz. Nuh'a “*Bizden esenlik ve bereketlerle in!*” diyerek indiği yerde endişeye kapılmamasını zira orada, ihtiyaçları olan bütün rızıkları hatta daha fazlasını kendisine vereceğini ve oranın yaşam için uygun bir yer olacağını belirtmektedir.

Hz. Nuh, Hz. Âdem'den sonra insanlığın ikinci atası olarak kabul edilmiştir. Zira insanoğlu Hz. Âdem'den sonra Hz. Nuh ile yeryüzüne ikinci defa yerleşmiş ve yerleşik yaşama onunla yeniden başlamıştır. Allah Teâlâ'nın Hz. Nuh'un neslini kalıcı kıldığını belirtmesinde de maddî bereket söz konusudur: “*Biz yalnız Nuh'un zürriyetini bâki kıldık.*”⁵⁰

⁴² Kâf, 50/9.

⁴³ el-Mü'minûn, 23/29.

⁴⁴ Nûr 24/35.

⁴⁵ Koçyiğit, “Kur'an Açısından Bereket Kavramının Değerlendirilmesi”, 161.

⁴⁶ Ebû 'Abdillâh Fâhrüddîn Muḥammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1420), 22/160; Nizâmuddîn el-Ḥasan b. Muḥammed b. Ḥuseyn el-Ḳummî en-Nisâbüri, *Garâibu'l-Ḳur'an ve reğâibu'l-Furkân*, thk. Zeke-riyyâ 'Umeyrât (Beyrut: y.y., 1416), 4/323; Muḥammed b. 'Alî b. Muḥammed el-Yemenî eş-Şevkânî, *Fethu'l-Ḳadir* (Dimaşk: y.y., 1414), 3/248.

⁴⁷ el-İsrâ 17/1.

⁴⁸ el-Mü'minûn 23/29.

⁴⁹ Hûd, 11/48.

⁵⁰ es-Saffât 37/77.

Allah Teâlâ'nın, arz üzerinde dağlar oturup orayı insanlar için uygun hale getirip,⁵¹ gökten indirdiği su sayesinde bereketli hale getirerek⁵² bahçeler, tahıllar, hurma ağaçları⁵³ yetiştirmesi gibi âyetlerde daha çok maddî bereketten bahsettiği anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, Allah Teâlâ'nın yeryüzünü insanlar için uygun bir yaşam alanına göre diğer bir tabirle rızık aramalarına uygun yaratması ve yine Hz. Nuh ve inananları bereketli bir yere indirmesi bereketin maddî anlamına işaret etmektedir.

3.2. Mânevî Anlamda Bereket

Kur'an, bereketin maddî tezahürlerinin yanında mânevî tezahürlerinden de bahsetmektedir. Özellikle peygamberlerin gönderilmesi ve kitapların indirilmesi insanlar için mânevî bir berekettir. Bu meyanda konuyla ilgili değerlendirilebilecek âyetlerden birkaçı şöyledir: *"Onu da İshâk'ı da bereketli kıldık. Her ikisinin neslinden iyilik yapanlar da kendine apaçık zulmedenler de vardı."*⁵⁴ *"İşte bu (Kur'an) indirdiğimiz mübârek bir öğüttür. Şimdi siz bunu inkâr mı ediyorsunuz?"*⁵⁵ *"Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev Mekke'deki (Kâbe) dir."*⁵⁶ *"Apaçık olan Kitab'a andolsun ki, biz onu mübârek bir gecede indirdik. Şüphesiz insanları uyarmaktayız."*⁵⁷ Bu âyetlerde peygamberlerin bir bereket kaynağı, Kur'an'ın mübârek bir öğüt ve bereket kaynağı, Kadir Gecesi'nin de mübârek bir gece olduğu vurgulanmaktadır. Söz konusu bu ve benzeri yerlerde maddî bereketten daha çok mânevî bereket ağırlıklıdır.

3.3. Maddî ve Mânevî Anlamda Bereket

Kur'an'da bazı âyetler hem maddî hem de mânevî anlamda bereketten bahsetmektedir. Bu anlamda değerlendirilebilecek yerlerden biri Mescid-i Aksâ ve çevresidir: *"Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Harâm'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah, her türlü noksan sıfatlardan münezzehtir. Şüphesiz ki, her şeyi hakkıyla işiten, hakkıyla gören O'dur."*⁵⁸ Tâbiünden Süddî (ö. 127/745) âyette geçen "bâraknâ havlehû" ifadesine "etrafında ağaçlar bitirdik"⁵⁹ anlamı vererek maddî/dünyevî bereketten bahsetmektedir. Bazı müfessirler de benzer anlamı

⁵¹ el-Fussilet 41/10.

⁵² el-A'râf 7/137; el-Enbiyâ 21/71, 81; es-Sebe' 34/18.

⁵³ Kâf 50/9, 10.

⁵⁴ es-Saffât 37/113. Benzer âyetlere bk. en-Neml 27/8; Meryem 19/31.

⁵⁵ el-Enbiyâ 21/50. Ayrıca bk. Sâd 38/29; el-En'âm 6/92, 155.

⁵⁶ Âl-i İmrân 3/96.

⁵⁷ ed-Duhân 44/2, 3

⁵⁸ el-İsrâ 17/1. Hem maddî hem de mânevî bereket ile yorumlanabilecek âyetler için bk. el-A'râf 7/137; el-Enbiyâ 21/71, 81; el-Kasas 28/30.

⁵⁹ Ebû'l-Fazl Celâlüddin 'Abdurrahmân b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hüdayrî es-Sü-yûfî, *ed-Durru'l-menşûr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 5/236; Ebû Muhammed 'Abdur-

vererek arazinin ekim dikim için uygun, ağaç ve meyvelerin bolluğundan bahsettiğini diğer bir ifade ile kastedilenin maddî bereket olduğunu belirtmişlerdir.⁶⁰ Hakikatte burada her ikisi yani hem maddî hem de manevî/dinî bereket kastedilmiştir.⁶¹ Fakat manevî bereket daha öndedir. Zira Mescid-i Aksâ ve çevresi birçok peygamberin vahiy aldığı, tebliğ görevini icra ettiği, ibâdât ve tâatte bulunduğu, dualar ettiği ve kabirlerinin bulunduğu yerdir. Nitekim Mücâhid (ö. 103/721) de burasının bereketli olmasını aynı gerekçeye dayandırmaktadır: “Peygamberlerin karar kıldığı, melek ve vahyin çok indiği, kıyamet günü insanların haşr edileceği yer olduğu için bereketli kılınmıştır.”⁶² Mescid-i Aksâ’da namaz kılanların sevabının fazla olması, dualarının kabul olması da bu bereket sebebiyledir.⁶³ Daha önce ifade edildiği gibi “brk” kelimesi ve türevlerinde öne çıkan anlamlardan biri de mânevî artışın süreklilik arz etmesidir. Dolayısıyla bereketli olduğu belirtilen şey, hiçbir zaman bereketli olmasından bir şey kaybetmez. Biraz daha özelleştirirsek mübârek kılınan Mescid-i Aksâ ve çevresi zaman zaman başkalarının eline geçse de bereketli olmasını yitirmez.

Muhammed et-Tâhir b. Âşûr (ö. 1393/1973), âyetin “bâraknâ havlehu” kelimesi ile Mescid-i Aksâ’nın yakın çevresinin kastedildiğini ve Mescid-i Aksâ’nın çok fazla bereketlere sahip olduğuna dikkat çekmiştir. İbn Âşûr’a göre bu sebepler arasında Hz. İbrahim’in Mescid-i Aksâ’yı vaz etmesi, Dâvûd ve Süleyman peygamber ile bu ikisinden sonra gelen İsrailoğulları peygamberlerinin burada namaz kıldırması, Hz. İsa’nın buraya inip insanları Allah’a çağırması, başta Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman gibi peygamberlerin Mescid-i Aksâ’nın çevresine defnedilmiş olmaları ve bu bereketlerin en

rahman b. Muhammed er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Ķur’âni'l-‘Azîm*, thk. Es’ad Muhammed et-Tayyib (b.y.: y.y., 1419/1998), 7/2309.

⁶⁰ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd ed-Deylemî el-Ferrâ’, *Me’âni'l-Ķur’ân*, thk. Ahmed Yûsuf en-Necâti v.dğr. (Mısır: y.y., ts.), 2/115; Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-Taberî, *Câmi’u'l-beyân fi te’vîli ‘âyi'l-Ķur’ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (b.y.: Mu’essesetu’r-Risâle, 1420/2000), 17/351; el-Hüseyn b. Mes’ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ’ Ebû Muhammed el-Beğavî, *Me’âlimu’t-tenzîl fi tefsîri'l-Ķur’ân*, thk. ‘Abdurrezzâk el-Mehdî (b.y.: Dâru İhyâi’t-Turâşi'l-‘Arabî, 1420), 3/105.

⁶¹ Ebû’l-Hasen ‘Alî b. Muhammed el-Başrî el-Mâverdî, *en-Nuket ve'l-‘uyûn*, thk. es-Seyyid b. ‘Abdılmağsûd b. ‘Abdirrahîm (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, ts.), 3/226; Ebû’l-Kâsım Mağmûd b. ‘Amr ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâiki gavâmiği’t-tenzîl* (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1407), 2/648.

⁶² Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed es-Şa’lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, thk. Ebû Muhammed b. ‘Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâşi’l-‘Arabî, 1422/2002), 6/55; Ebû’l-Hasen ‘Alî b. Ahmed b. Muhammed b. ‘Alî en-Nisâbüri el-Vâhidî, *el-Vasîf fi tefsîri'l-Ķur’âni'l-Mecîd*, thk. Heyet (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1415/1994), 3/94; Ebû Muhammed el-Beğavî, *Me’âlimu’t-tenzîl fi tefsîri'l-Ķur’ân*, 3/105.

⁶³ Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr* (Tunus: Dâru’t-Tûnisîyye, 1984), 15/19.

büyüğü olarak Hz. Peygamber'in olağanüstü bir şekilde buraya teşrif edip bütün peygamberlerle burada namaz kılması gibi sebepler yer almaktadır.⁶⁴ Dolayısıyla Mescid-i Aksâ ve çevresinde⁶⁵ hem maddî/dünyevi hem de mânevî/dini bereketten bahsetmek mümkündür.

4. Mübârek Mekân Örneği Mescid-i Aksâ ve Çevresi

Mescid-i Aksâ, Kudüs'te eski Süleyman Mâbedi'nin güney kısmında inşa edilmiş olan mescidin adıdır.⁶⁶ Bu mescidin ismi Ebû Hüreyre'nin (ö. 58/678) bir rivayetinde "Mescid-i İliâ" ve "Beytü'l-Makdis" olarak da verilmektedir.⁶⁷ Mescid-i Aksâ'ya, en uzak mescid adının verilmesi Mescid-i Haram ile aralarındaki zaman⁶⁸ ve mekân farkından dolayıdır.⁶⁹

⁶⁴ İbn Âşur, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 15/20.

⁶⁵ Bugün Kâbe'ye çevresiyle birlikte Mescid-i Harâm denildiği gibi Mescid-i Aksâ'ya da çevresiyle birlikte Harem-i şerif denilmekte ve bununla eski Kudüs'teki kuzeyi 321, güneyi 283, doğusu 474 ve batısı 490 m. uzunlukta olan ve yer yer 30-40 m. yüksekliğe ulaşan surlarla çevrili bulunan, içinde Kubbetü's-Sahre'nin da yer aldığı kutsal mekân kastedilmektedir. Nebi Bozkurt, "Mescid-i Aksâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/268.

⁶⁶ Wensinck, A.J., "Mescid-i Aksâ", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Yayınları, 1940), 9/118- 119.

⁶⁷ Ebû 'Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî Mâlik b. Enes, *el-Muvaţta'*, thk. Muhammed Fu'âd 'Abdulbâkî (Beirut: y.y., 1406/1985), "Cumua", 16.

⁶⁸ Ebû Zerr'den rivayet edildiğine göre kendisi Hz. Peygamber'e şöyle sormuş: "Yâ Resûlallah! Yeryüzünde ilk kurulan mescid hangisidir?" Resûlullah "Mescid-i Harâm'dır" buyurdu. "Sonra hangisidir?" dedim. "Mescid-i Aksâ'dır" buyurdu. "Bunların arasında ne kadar zaman vardır?" dedim. "Kırk senedir. Sonra nerede namaz vakti gelirse namazını orada kıl. Orası da bir mescittir" buyurdu. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401), "Enbiyâ", 40; Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401), "Mesâcid", 1, 2; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1982), 5/150, 156, 157, 160, 166. Söz konusu bu rivayet "Ka'be'nin Hz. İbrahim, el-Mescidu'l-Aksâ'nın ise Hz. Süleyman tarafından inşa edilmiş olduğunu ve ikisi arasında bin yıldan fazla bir süre bulunduğunu ileri sürerek" tarihî gerçeklere aykırı olduğu gerekçesiyle eleştirenlere İbnü'l-Cevzî şöyle cevap vermiştir: "Ne Hz. İbrahim Ka'be'nin ne de Hz. Süleyman Beytü'l-Makdisi ilk yapandır. Ka'be'yi ilk yapanın Hz. Âdem olduğu rivayet edilmiştir. Daha sonra yeryüzüne dağılan çocukları Beytü'l-Makdisi inşa etmişler olabilir." (Ebû'l-Ferec Cemâlüddin 'Abdurrahmân b. 'Alî İbnü'l-Cevzî, *Keşfu'l-muşkil min hadîsi's-sahîhayn*, thk. 'Alî Hüseyin el-Bevvâb (Riyad: Dâru'l-Vaţan, 1418/1997), 1/360). İbn Hacer el-Askalânî, İbnü'l-Cevzî'nin bu yorumuna katıldığını el-Mescidu'l-Aksâ'nın Hz. Süleyman tarafından inşa edildiğini belirten rivayete (Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401), "Mesâcid", 6) de dayanarak, Hz. İbrahim ile Hz. Süleyman'ın yaptıklarının restorasyon veya tecdit olarak nitelendirilmesi gerektiğini dile getirmektedir. Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî Şerhu Şahîh el-Buhârî*, thk. Muhibbuddin el-Haţîb (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959), 6/408-409.

⁶⁹ Mâverdi, *en-Nuket ve'l-uyûn*, 3/226; Vâhidî, *el-Vasîf fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecid*, 3/94; Ebû Muhammed el-Beğavî, *Me'âlimu't-tenzîl fi tefsîri'l-Kur'ân*, 3/105.

Allah Teâlâ'nın buranın Mescid-i Aksâ ve çevresinin bereketli kılınmasını Kur'an'da beyan etmesi bir sebebe mebnidir. Zira oranın bereketli bir yer olduğunu âdeta bütün insanlık unutmuştu. Araplar İbrahim'in (a.s.) makamı olması sebebiyle Mescid-i Harâm'a değer veriyorlardı. Hıristiyanlar, Yahûdilere karşıtlığından oradaki izleri yok etmeye çalışmışlardı. Yahûdiler ise oraya bir daha dönme ümitlerini kaybetmişlerdi.⁷⁰ Bu meyanda Allah Teâlâ başta Araplara olmak üzere Mescid-i Aksâ'nın mübârek bir yer olduğunu hatırlatmaktadır: "...çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksâ..."⁷¹ Âyette bahsedilen bereket, daha çok mânevî bereketdir. Zira burası birçok peygamberin tebliğ vazifesini yaptığı, sâlih kulların yaşadığı, dualar ettiği ve kabirlerin bulunduğu mekândır.

Mescid-i Aksâ ve çevresinin birçok bereketleri içinde barındırdığı belirtilmiştir. "*Hor görülüp ezilmekte olan kavmi (İsrailoğullarını), toprağına bolluk ve bereket verdiğimiz yerin doğu ve batı taraflarına mirasçı kıldık. Rabbinin İsrailoğullarına verdiği güzel söz, onların sabretmeleri karşılığında gerçekleşti. Firavun ve kavminin yaptıklarını ve (özenle kurup) yükselttiklerini yerle bir ettik.*"⁷² "*Onu (İbrahim'i) Lût ile kurtarıp, içinde âlemler için bereketler kıldığımız yere ulaştırdık.*" "*Süleyman'ın hizmetine de güçlü esen rüzgârı verdik. Rüzgâr, onun emriyle içinde bereketler yarattığımız yere eser giderdi. Biz her şeyi hakkıyla bileniz.*"⁷³ Bu âyetlerde belirli bir yeri ve bölgeyi bereketli kılmaktan bahsedilmektedir. Bereketli kılınan yerlerin sınırları konusunda müfessirler birçok görüş ileri sürmüşlerdir. Ferrâ bereketli kılınan yerlerin "Dimaşk, Filistin ve Ürdün topraklarının da bir kısmını kapsayan yerler"⁷⁴ olduğunu ifade ederken Râzî (ö. 606/1210) ise buranın Bilâdi's-Şâm olduğunu belirtmektedir.⁷⁵ Mescid-i Aksâ'nın etrafı, İbrahim ve Lût peygamberlerin irşâd için görevlendirildikleri topraklar, Sebe' halkı için Filistin ve Suriye toprakları,⁷⁶ Tûr-i Sîna ve Allah'ın bereketli kılıp da Hz. Süleyman'ın emriyle rüzgârın estiği yerlerdir. Fakat bu yerlerin hududu kesin olarak belirtilmemiştir.⁷⁷

⁷⁰ İbn Âşur, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 15/19.

⁷¹ el-İsrâ 17/1.

⁷² el-A'râf 7/137.

⁷³ el-Enbiyâ 21/71, 81.

⁷⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 6/169; İsmâ'il Hakkî b. Muştâfâ el-İstânbûlî el-Hanefî el-Halvetî İsmâ'il Hakkî Bursevî, *Rûhu'l-bevân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 5/105.

⁷⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 2/339, 22/160. Saîd Havvâ (ö. 1989) Bilâdi's-Şâm sınırlarının bugünkü taksime göre Suriye, Filistin, Lübnân ve Ürdün toprakları olduğunu belirtmektedir. Saîd Havvâ, *el-Esâs fi't-tefsîr* (Kahire: Dâru's-Selâm, 1424/2003), 7/3510.

⁷⁶ Ebü'l-Â'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, çev. Komisyon (İstanbul: İnsan Yayınları, 1998), 3/288, 459.

⁷⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an* 1/417; Hayreddin Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: DİB Yayınları, 2007), 2/246.

Allah Resûlü bir hadiste “Allah, arş ile Fırat arasını ve özellikle de Filistin’i mübârek (bereketli) kıldı.”⁷⁸ buyurmaktadır. Rivayette belirtilen ve bereketli kılınan yerin merkezi Mescid-i Aksâ’dır. Burası Müslümanların ilk kiblesi,⁷⁹ Hz. Peygamber’in Mi’rac yolculuğunda uğrak yeri ve ziyaret için yolculuk yapılabilecek mescitlerden de biridir: “Semerleri ancak üç mescide gitmek için bağlayın! Benim şu mescidime, Mescid-i Harâm’a ve Mescid-i Aksâ’ya!”⁸⁰

Rivayetlerde Mescid-i Aksâ’da kılınacak namazın fazilet bakımından derecesi için beşyüz,⁸¹ elli bin⁸² gibi farklı rakamlar belirtilmiştir. Hâkim en-Nisâbü’rî’nin (ö. 405/1014) *sahih* dediği, Zehebî’nin (ö. 748/1348) de

⁷⁸ Ebû İsmâ Muḥammed b. İsmâ et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma rûf (Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1998), “Salât”, 138, “Tefsir”, 3; Nesâî, “Kible”, 1. Elbânî (ö. 1999) rivayete *zayıf* demektedir: Muhammed Nâsırüddin el-Elbânî, *Zaifu ‘el-Câmiü’s-Sağîr ve ziyâdetih* (Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmiyye, ts.), 1/227 (No. 1576). Ayrıca bk. Şerefüddin Yahya b. Muhammed el-Münâvî, *Feyzü’l-kadîr şerhu’l-Câmiü’s-Sağîr* (Mısır: el-Mektebetü’l-Ticariyyetü’l-Kübrâ, 1356), 2/218 (No. 1701); Alauddin Ali el-Muttakî b. Husamuddin el-Hindî, *Kenzü’l-ummâl fi’s-süneni’l-akvâl ve’l-ahvâl*, thk. Bekrî Hayyanî - Safvetü’s-Sekâ (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1401/1981), 12/303 (No. 35129).

⁷⁹ Tirmizî, “Salât”, 138, “Tefsir”, 3; Nesâî, “Kible”, 1.

⁸⁰ Buhârî, “Mescid-i Mekke”, 1, 6, “Savm”, 67, “Sayd”, 26; Müslim, “Hac”, 415, 511, 512; Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401), “Menâsik”, 94; Tirmizî, “Salât”, 126; Nesâî, “Mesâcid”, 10; Ebû Abdullah b. Yezid İbn Mâce, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401), “İkameti’s-salât”, 196; Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. ‘Abdurrahman ed-Dârimî, *es-Sünen*, thk. Huseyn Selim ‘Esed ed-Dârânî (b.y.: Dâru’l-Muğnî, 1412/2000), “Salât”, 132; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/234, 238, 278, 501, 3/7, 34, 45, 51, 53, 64, 71, 77, 78, 6/7, 397-398. Nevevî, üç mescit dışındaki başka mescitlere yolculuk yapılmasının haram olduğunu söyleyenlerin hata ettiğini belirterek, bu mekânların üstünlüğünü; peygamberlerin mescitleri olmalarına ve oralarda ibadet etmenin faziletine bağlar. Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Şerhu’n-Nevevî ‘alâ Muslim* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâşi’l-‘Arabî, 1392/1972), 9/105-106, 167-168. Hadisin yolculuk yapılabilecek yerleri belirli mekânlara tahsis etmesini Şah Veliyullah ed-Dihlevî, “Arapların kendi düşüncelerine göre bir mekâna ta’zîm göstermek için yeni yerler icat etmelerinin önüne geçmek” olarak belirtmektedir. Şah Veliyullah Ahmed b. Abdurrahim b. eş-Şehid Vecîhüddîn b. Mu’zam b. Mansûr ed-Dihlevî, *el-Müsevvâ şerhu’l-Muvatta’* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1403/1983), 1/125.

⁸¹ “Diğer mescitlerde kılınan namazdan Mescid-i Harâm’da kılınan namaz yüzbin, benim Mescidimde kılınan namaz ellibin, Mescid-i Aksa’da kılınan namaz ise beşyüz kat daha faziletlidir.” Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhaķî, *Şu ‘abu’l-İmân*, thk. ‘Abdul’aliyy ‘Abdulhamîd (Riyad: Mektebetu’r-Ruşd, 1423/2003), 6/39 (No. 3845).

⁸² “Bir adamın kendi evinde kıldığı namaza bir namaz sevabı verilir. Oturduğu belde-nin sakinlerinin devam ettikleri camide kıldığı namaza yirmi beş kat sevap verilir. Cuma namazının kılındığı camide kıldığı namaza beş yüz kat sevap verilir. Mescid-i Aksa’da kıldığı namaza elli bin kat sevap verilir. Benim Mescidimde kıldığı namaza elli bin kat sevap verilir. Mescid-i Harâm’da kıldığı namaza ise yüz bin kat sevap verilir.” İbn Mâce, “İkameti’s-Salât”, 198; Ebû’l-Kâsım Müsnidü’d-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Ṭaberânî, *el-Mu‘cemu’l-evsaf*, thk. Ṭâriķ b. İvağullâh b.

kendisine muvâfakat ettiği bir rivayette Allah Resûlü, kendi mescidinde kılınan namazın Mescid-i Aksâ'da kılınan namazdan dört kat daha faziletli olduğunu belirtmiştir. Aynı rivayette Resûlullah'ın Mescid-i Aksâ'nın ne güzel bir ibadet yeri olduğunu ve orada toprak edinmeye teşviki de söz konusudur.⁸³

Bir rivayette de Allah Resûlü Müslümanları Mescid-i Aksâ'ya gitmeye ve orada namaz kılmanın bağışlanmaya vesile olacağını belirtmektedir: “Süleyman (a.s.) Beytü'l-Makdis'i bina ettiğinde Allah'tan üç istekte bulunmuştur: Allah'ın hükmüne uygun hüküm verme kabiliyeti ve gücü; kendisinden sonra kimselere nasip olmayacak bir mülk ve saltanat; yalnızca namaz kılmak niyetiyle Mescid-i Aksâ'ya gelenlerin bağışlanmasıdır.” Hadisin devamında Hz. Peygamber'in şu açıklaması yer almaktadır: “Allah Teâlâ, Süleyman'a (a.s.) bunlardan ilk ikisini vermiştir. Üçüncü dileğinin de kabul edileceğini umarım.”⁸⁴ Meymûne'nin (ö. 51/671) rivayeti ise Mescid-i Aksâ'ya gitme imkânı olmayanlarla ilgilidir. Hz. Peygamber'in eşi Meymûne (r.ahâ) “Yâ Resûlallah! Beytü'l-Makdis hakkında bize tavsiyede bulun.” dedi. Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Oraya gidin ve içinde namaz kılın.” (Hadisin râvisi diyor ki: O zaman burası Dâru'l-Harb'di. Onun için Allah Resûlü sözlerine şöyle devam etti): “Eğer oraya gitme ve içinde namaz kılma imkânı bulamazsanız kandillerinde yakılmak üzere zeytinyağı gönderin.”⁸⁵ Rivayette belirtilen zeytinyağı bir sembol olarak düşünülmelidir. Hakikatte tavsiye edilen, Kudüs'ün ve Mescidi Aksâ'nın Müslümanlarca önemsenmesi, orada özgürce ibadet edilebilmesi için bu mukaddes beldenin bir an önce İslâmî kimliğe kavuşturulmasının sağlanması, kimliğinin korunması için gayret gösterilmesidir.⁸⁶

Sonuç

Kur'an ve hadislerde fazileti ifade etmek üzere kullanılan kelimelerden birisi “brk” kökünden gelen “bereket” ve türevleridir. “Bereke” bir şeyde ilâhi bir hayrın meydana gelmesi ziyâde ve artmak, aynı kökten gelen “tebrîk” bereket duasında bulunmak “mübârek” ise hayrı çok demektir. Bereket ve mübârek kelimeleri bir şeyde ilâhî hayrın sürekli ve istikrarlı olması demektir.

Muhammed, 'Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, ts.), 7/112 No. 7008).

⁸³ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh en-Nisâbüri el-Hâkim, *el-Mustedrek âle's-Sahîhayn*, thk. Muştafâ 'Abdulkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1411/1990), 4/554 (No. 8553).

⁸⁴ Nesâî, “Mesâcid”, 6; İbn Mâce, “İkâmeti's-Salât”, 196; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 2/176. Elbânî rivayete *zayıf* demektir.

⁸⁵ Ebû Dâvûd, “Salât”, 14.

⁸⁶ İsmail Altun, “Sahâbe Gözünde Kudüs ve Mescid-i Aksa”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi (ILTED)* 47 (2017), 162.

“Brk” kelimesi ve türevleri ağırlıklı olarak bir şeyin değer ve kıymet ifade ettiğini belirtmek üzere kullanılmaktadır. Bu kavram insan ve diğer canlılar için kullanılmakla birlikte insan merkezli kullanımı esastır. Mezkûr kavram Kur’an ve hadislerde belirli şahıslar, bazı hayvanlar, bazı zaman veya mekânların diğerlerinden üstünlüğünü ifade etmek üzere kullanılmaktadır.

Kur’an’da ve hadislerde bereketli olduğu belirtilen yerlerden birisi de Mescid-i Aksâ ve çevresidir. Bereketli kılınan bu yerlerin Mescid-i Aksâ ve Kudüs merkezi olmak üzere Tûr-i Sinâ, Dımaşk, Filistin ve Ürdün topraklarının bir kısmı olarak belirtilmektedir. Bilâd-ı Şâm olduğunu söyleyenler de vardır. Fakat bereketli olduğu bildirilen bu yerlerin sınırları kesin olarak belirtilmemiştir. Mübârek kılınan Mescid-i Aksâ ve çevresinde maddî bereketle birlikte mânevî bereket daha ağırlıklıdır. Zira Mescid-i Aksâ ve çevresi birçok peygamberin tebliğ vazifesini yaptığı, dualar ettiği ve kabirlerinin bulunduğu yerdir. Hz. Peygamber’in Mescid-i Aksâ’nın ziyaret edilmesiyle ve oraya hediye gönderilmesiyle ilgili hadislerini de Kudüs’ün ve Mescidi Aksâ’nın Müslümanlarca önemsenmesi ve dikkatlerini oraya çekmek şeklinde anlaşılmalıdır. Bu durumda Müslümanlara düşen orada özgürce ibadet edilebilmesi için mübârek beldenin bir an önce İslâmî kimliğe yeniden kavuşturulmasının sağlanması, kimliğinin korunması için gayret gösterilmesidir. Zira bereket kavramının süreklilik anlamından hareket edilerek mübârek olduğu belirtilen bir mekân hiçbir zaman bereketli olmasından bir şey kaybetmez. Mescid-i Aksâ ve çevresi zaman zaman başkalarının eline geçse de sonuç değişmez. Nihâi olarak Müslümanlara düşen buraların tekrar Bilâd-ı İslâm olması ve bu durumun sürekliliği için gayret göstermeleridir.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. 6 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1982.

Aliyev, Rovshan. *Kur 'ân 'da Bereket Kavramı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Altun, İsmail. "Sahâbe Gözünde Kudüs ve Mescid-i Aksâ". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi (ILTED)* 47 (2017), 153-169. <https://doi.org/10.29288/ilted.322577>.

Âsım Efendi, Ebü'l-Kâsım es-Seyyid Ahmed. *Kâmûs Tercemesi el-Okyanûsu 'l-Basît fi 't-Tercemeti 'l-Kâmûsi 'l-Muhît*. İstanbul: Cemal Efendi Matbaası, 1305.

Beyhakî, Ebû Bekr Aḥmed b. el-Ḥüseyn b. 'Alî el-Ḥüsrevcirdî. *Şu 'abu 'l-İmân*. thk. 'Abdul'aliyy 'Abdulḥamîd. 14 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1423/2003.

Bozkurt, Nebi. "Mescid-i Aksâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/268-271. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu's-sahîh*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401.

Dârimî, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. 'Abdurrahman et-Temîmî. *Sünenü'd-Dârimî*. thk. Ḥuseyn Selîm 'Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. b.y.: Dâru'l-Muğnî, 1412/2000.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî. *es-Sünen*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1401.

Ebû Muhammed el-Beğavî, el-Ḥuseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ'. *Me 'âlimu 't-tenzîl fi tefsîri 'l-Ḳur 'ân*. thk. 'Abdurrezzâk el-Mehdî. 5 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1420.

Ebû Naşr el-Cevherî, Ebû Naşr İsmail b. Ḥammâd el-Cevherî el-Fârâbî. *Tâcu 'l-luğâ ve şihâhu 'l-'Arabîyye*. thk. Aḥmed 'Abdulğafûr 'Atâtâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987.

Ferrâ', Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd ed-Deylemî. *Me 'âni 'l-Ḳur 'ân*. thk. Aḥmed Yûsuf en-Necâtî v.dğr. Mısır: y.y., ts.

Hâkim, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh en-Nisâbüri. *el-Müstedrek âle's-Şaḥîhayn*. thk. Muştafâ 'Abdulğâdir 'Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1411/1990.

Ḥalîl b. Aḥmed, Ebû 'Abdurrahmân el-Ḥalîl b. Aḥmed el-Ferâhîdî. *Kitâbu 'l-'Ayn*. thk. Mehdi el-Maḥzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1988.

Havvâ, Saîd. *el-Esâs fi 't-tesfîr*. 11 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 1424/2003.

İbn Âşur, Muhammed et-Tâhir. *et-Tahrîr ve 't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru't-Tûnisîyye, 1984.

İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed 'Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî. *Tefsîru 'l-Ḳur 'âni 'l-'Azîm*. thk. Es'ad Muhammed et-Ṭayyib. 13 Cilt. b.y.: y.y., 1419/1998.

İbn Hacer el-'Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Aḥmed b. 'Alî b. Muhammed. *Fethu 'l-bâri Şerhu Şaḥîh el-Buhârî*. thk. Muḥibbuddîn el-Ḥaṭîb. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959.

- İbn Mâce, Ebû Abdillâh b. Yezid. *es-Sünen*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fađl Muḥammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî'î. *Lisân'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdır, 1414/1993.
- İbnü'l-Eşîr, Ebû's-Sa'âdât el-Mubârek b. Muḥammed el-Cezerî. *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîş ve'l-eşer*. thk. Tâhir Aḥmed ez-Zâvî - Maḥmûd Muḥammed et-Tanâhî. 5 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'İlmiyye, 1399/1979.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâluddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muḥammed el-Bağdâdî. *Keşfü'l-müşkil min hadîsi's-saḥîhayn*. thk. 'Alî Hüseyn el-Bevvâb. 4 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vaṭan, 1418/1997.
- İsmâ'il Hakkı Bursevî, İsmâ'il Hakkî b. Muştafâ el-İstânbûlî el-Ḥanefî el-Ḥalvetî. *Rûhu'l-beyân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Karabacak, Mustafa. *Hadislerde Bereket*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2016.
- Karaman, Hayreddin v.dğr. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 2007.
- Koçyiğit, Hikmet. "Kur'an Açısından Bereket Kavramının Değerlendirilmesi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (Haziran 2012), 147-170.
- Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*. çev. Hayrettin Karaman v.dğr. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Mâlik b. Enes, Ebû 'Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî. *el-Muvaṭṭa'*. thk. Muḥammed Fu'âd 'Abdulbâkî. Beyrut: y.y., 1406/1985.
- Mâverdi, Ebû'l-Ḥasen 'Alî b. Muḥammed el-Başrî. *en-Nuket ve'l-'uyûn*. thk. es-Seyyid b. 'Abdılmağşûd b. 'Abdirrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, ts.
- Mevdûdî, Ebû'l- Â'lâ. *Tefhîmu'l-Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*. çev. Komisyon. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-saḥîh*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401.
- Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1401.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muḥyiddîn Yaḥyâ b. Şeref. *Şerhu'n-Nevevî 'alâ Müslim*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâşi'l-'Arabî, 1392/1972.
- Nisâbûrî, Nizâmuddîn el-Ḥasan b. Muḥammed b. Hüseyn el-Ḳummî. *Garâibu'l-Ḳur'an ve reğâibu'l-furkân*. thk. Zekeriyâ 'Umeyrât. Beyrut: y.y., 1416.
- Râgıb el-İşfahânî, Ebû'l-Ḳâsım el-Hüseyn b. Muḥammed. *el-Mufredât fî garîbi'l-Ḳur'an*. thk. Şafvân 'Adnân ed-Dâvûdî. Dimaşk; Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye, 1412.
- Râzî, Ebû 'Abdillâh Faḥrûddîn Muḥammed b. Ömer b. Hüseyn. *Mefâtiḥu'l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâşi'l-'Arabî, 1420.
- Sevâlîme, Abdullah Merhûl. *el-Bereke fî'r-rızkı ve'l-esbâbi'l-câlibeti lehâ fî dav'i'l-Kitâbi ve's-Sünne*. Medine: Câmiatü'l-İslâmiyye, ts.

Sa‘lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *el-Keşf ve'l-beyân*. thk. Ebû Muhammed b. ‘Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâşi'l-‘Arabî, 1422/2002.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *ed-Durru'l-menşûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

Şevkânî, Muhammed b. ‘Alî b. Muhammed el-Yemenî. *Fethu'l-kadir*. Dimaşk: y.y., 1414.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu‘cemu'l-evsaf*. thk. Târih b. İvağullâh b. Muhammed, ‘Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, ts.

Taberî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî. *Câmi‘u'l-beyân fi te‘vîli ‘âyi'l-Kur‘ân*. thk. ‘Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. b.y.: Mu‘essesetu’r-Risâle, 1420/2000.

Tirmizî, Ebû ‘İsâ Muhammed b. ‘İsâ. *es-Sünen*. thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma‘rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.

Tümer, Günay. “Bereket”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/487-489. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Türkmen, Mutlu. *Kur‘ân-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddeste ‘Brk’ ‘Sbh’ ve ‘Kds’ Köklerinin Semantik İncelemesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.

Vâhidî, Ebû'l-Hasen ‘Alî b. Ahmed b. Muhammed b. ‘Alî en-Nisâbüri. *el-Vasîf fi tefsîri'l-Kur‘âni'l-Mecîd*. thk. Heyet. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1415/1994.

Wensinck, A.J. “Mescid-i Aksâ”. *İslam Ansiklopedisi*. 9/118- 119. İstanbul: Milli Eğitim Yayınları, 1940.

Yazır, Elmalı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur‘an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021.

Yıldız, Mehmet Sami. *Kur‘ân‘da Bereket Kavramı*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2023.

Zemaşşerî, Ebû'l-Kâsım Maḥmûd b. ‘Amr. *el-Keşşâf ‘an haḳâiḳi gavâmiği’t-tenzil*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-‘Arabî, 1407.